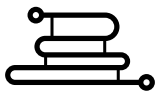

Biblioteka
NASLIJEĐE

TIM press

Biblioteka
NASLIJEDE

Antoine Compagnon
Jedno ljeto s Pascalom

Izvorno objavljeno pod naslovom
UN ÉTÉ AVEC PASCAL

Copyright © Editions des Équateurs/Humensis,
Un été avec Pascal, 2020.

© za hrvatsko izdanje
TIM press d.o.o., Zagreb
tim.press@tim-press.hr
www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-369-000-1

Antoine Compagnon

**JEDNO LJETO S
PASCALOM**

S francuskoga prevela

Dubravka Celebrini

Zagreb, 2021.

Sadržaj

Predgovor	7
1. „Taj zastrašujući genij“	13
2. „Potpetica“	17
3. <i>Amor sui</i>	21
4. „Gospodarica pogreške i neistine“	25
5. „Život gospodina Pascala“	29
6. „Kraljica svijeta“	35
7. „O umijeću uvjeravanja“	39
8. Tiranija	45
9. Kazuistika	49
10. Otac	53
11. „Mislim da je dobro što se ne produbljuje Kopernikovo mišljenje“	59
12. Pascal i marksisti	65
13. „Vječna tišina tih beskrajnih prostora me užasava“	71
14. Stupnjevanje	77
15. Nasilje i istina	83
16. „Veličina po ustanovljenju, poštovanje po ustanovljenju“	87
17. „Umakla misao“	93
18. „Nije ni anđeo ni životinja, nego čovjek“	99
19. Libertinac	105
20. „Radost, radost, radost, suze radosnice“	109

21. Pascalova metoda	115
22. „Uzvišeni mizantrop“	119
23. „Kralj bez zabave“	123
24. Tri reda	127
25. „Srce ima svoje razloge“	131
26. „Sve to ne nalazim u Montaigneu“	135
27. Tri požude	139
28. Misterij predodređenosti	143
29. Čudo Svetog trna	149
30. Ispravna sredina	153
31. Dvostruka misao	159
32. „Tko je to ja?“	163
33. Seoske kraljice i lažni prozori	169
34. „Raditi za ono što je neizvjesno“	173
35. „Beskonačno ništa“	179
36. Poroci privatni, koristi javne	185
37. „Ne bi me tražio da me nisi našao“	189
38. Skriveni Bog	195
39. Geometrijski duh, tankočutni duh	199
40. Čestit čovjek	205
41. Gospodin de Mons, Louis de Montalte, Amos Dettonville, Salomon de Tultie	211
Bibliografija	215
O autoru	217

Predgovor

Nakon Montaignea, s kojim je na France Interu i u izdanju Équateursa započela serija „Jedno ljeto s...“, kako da jednog dana ne dođemo do upravo onoga tko je bio njegov najpredaniji čitatelj? Pascal je bio njegov najpozorniji učenik, ali i najustrajniji mu protivnik. *Misli* su nastale iz *Protiv Montaignea*, kao što je *U potrazi za izgubljenim vremenom* nastao iz *Protiv Sainte-Beuvea*, skrivenog ispod Proustovog romana. „Montaigne griješi“ (454–525), tvrdi Pascal oko skoro svih tema kojih se u *Mislima* dotiče: „odveć govori o sebi“ (534–649), „a sudeći po cijeloj njegovoj knjizi, on kani umrijeti kukavno i mlitavo“ (559–680),* njegove su mane

* Citati iz Pascalovih *Misli* dijelom su preuzeti iz: Blaise Pascal, *Misli*, s francuskog preveo Zlatan Plenković, Mediteran, Budva 1991, a dijelom sam ih sama prevodila. Oznake iza citata preuzete su iz originala i odnose se na bibliografiju koju je autor koristio (op. prev.).

„velike“, posebice „glupi naum da sam sebe ocrta“ (644–780). Montaigne izbija posvuda u *Mislima*, jer on je bio uzor poštenim ljudima koje Pascal nastoji preobratiti. Nema mislioca koji bi bio veća suprotnost Montaigneu od Pascala, ali *Misli* bi bile nezamislive bez *Eseja*. Ta dva pisca tvore jedan od onih nerazdvojnih parova zbog kojih je francuska književnost postala tako velika.

Govoriti o Pascalu znači dakle pristupiti partneru čudesnog dueta utemeljitelja naše modernosti, odnosno slobode duha. I jedan i drugi bavili su se svime i ničime, nezavisno o svim predrasudama: čovjekom, društvom, univerzumom, vlašću, vjerom, tjeskobom, smrću, igrom... Pascal proturječi Montaigneu, osuđuje njegov skepticizam i njegovu nonšalantnost, ali događa se i da mu se nakon razmišljanja približi. Primjerice, njihova su politička stajališta slična: obojica su nepovjerljiva prema reformama jer se boje nereda; prosvijećeni konzervativizam ih zbližava.

S Montaigneom smo prije nekoliko godina improvizirali. Tekstove sam pisao kao feljton; snimao sam pojedine dijelove, ne znajući kamo ću u nastavku stići. Kod Pascala je serija već bila uhodana i od mene se tražila veća disciplina;

sve je trebalo snimiti odjednom. Skokovit i isprekidan pristup zasigurno bolje odgovara Montaigneu, ali ipak sam žalio za izgubljenom slobodom, zbog čega bi serija mogla postati pomalo školska, budući da je kraj već napisan i da sam znao kamo idem.

No okolnosti su drukčije odlučile. Kad sam s nestrpljenjem ponovno uronio u Pascala (moja vjernost Pascalu traje još od prvih predavanja koja sam držao na sveučilištu, prije četrdesetak godina), zdravstveno stanje meni drage osobe nepopravljivo se pogoršalo. Vrijeme sam provodio s njom, prevrćući *Pisma provincijalcu* i *Misli* oko njezina uzglavlja, vadeći bilješke, črčkajući. Pročitala je prvi tekst, komentirala ga i predložila neke ispravke. Ali snimanje se moralo odgoditi. Budući da joj je ponestalo snage, sljedeće tekstone sam joj čitao u jednoj od takozvanih „ustanova za palijativnu skrb“. Mislim da je posljednji tekst na koji je imala komentare bio „Srce ima svoje razloge“. Imali smo raspravu o sličnostima između Pascalovog razmišljanja o srcu i suvremene filozofije emocija, a ja sam odmah nakon toga uzeo svoj tekst. U njezinim posljednjim danima još sam joj pročitao „Tko je to ja?“ i „Seoske kraljice i lažni prozori“, ali

sam preskočio neke Pascalove citate, jer nisam želio da ih čuje.

Šteta je to reći, ali Pascal mi je poslužio – ili je čak nama poslužio – kao zabava. Bez prestanta sam ponavljao fragment iz *Misli* koji me silno dirnuo:

Taj čovjek, tako ožalošćen smrću svoje žene i sina jedinca, pa s tom velikom parnicom što ga muči, odakle to da odjednom nije tužan te vidimo da su ga napustile sve one teške misli i brige? Neka nas to ne čudi: upravo mu je nabačena lopta i on je mora vratiti suigraču (453–522).

Lopta za kojom sam potrčao i koju sam pokušao baciti što sam dalje mogao, bila je upravo ta misao. Igrao sam se s Pascalom i ta me igra zabavila, pomogao mi je preživjeti dane i noći.

Nije sramota priznati, to je samo jedan paradoks više, jedna od figura na kojima Pascal u svom rezoniranju nikad ne štedi. A upravo je to dokaz duboke ljudske istine i strašne aktualnosti *Misli*. Raspravljali smo o srcu i razumu do posljednjeg daha, ne kako bismo prikrili stvarnost, zakrilili istinu, nego zato jer je sve ono što Pascal piše toliko izazovno da nas samo smrt može ušutkati, kao beskonačna tišina.

zdrav razum smatra apsurdnima, kad primjericice dopuštaju umorstvo u stanovitim okolnostima, ali i lihvarjenje, jer „ako to ište kao nešto što se duguje iz zahvalnosti (...) to nipošto nije lihva“ ali je „ako to zahtijeva kao nešto što mu se duguje po pravdi“ (VIII. *Pismo provincijalcu*); ili simoniju, dobivanje neke koristi za novac, ako novac dajemo „kako bi darovatelja nadarbine potaknuo da mu dodijeli nadarbinu“ (VI. *Pismo provincijalcu*), ili pak osvetu, jer „onaj koji je primio zaušnicu ne smije imati nakanu da se osveti, ali smije imati nakanu da izbjegne obeščašćenje pa prema tome smije smjesta odgovoriti na tu uvredu, pa i mačem“ (VII. *Pismo provincijalcu*). Kazuisti su čak opravdali sodomiju (VI. *Pismo provincijalcu*), ili svećenike koji iz zlobe drže misu u stanju smrtnog grijeha (604–722).

Kazuistima koji smatraju da „onaj koji je primio zaušnicu može smjesta uzvratiti svojem neprijatelju, pa i mačem, i to ne da se osveti već da povrati svoju čast“ (XIII. *Pismo provincijalcu*) ili kako je „dopušteno ubiti onoga tko je došao da nas ošine“ (XIV. *Pismo provincijalcu*), Pascal, koji se opširno vraća na te slučajeve, odgovara da „prema svetom Augustinu, onaj tko ubije zločinca bez ovlaštenja sam postaje

zločincem, i to zbog toga što prisvaja vlast koju mu Bog nije dao; dok nasuprot tome, suci koji imaju tu ovlast, ipak postaju ubojice ako osude na smrt nedužna čovjeka, protiv zakona kojih bi se trebali pridržavati“ (*ibid.*). Tu ponovno nalazimo onog Pascala koji poštuje postojeće vlasti i opravdanu silu, puno prije teze Maxa Webera o procesu civiliziranja društva uvođenjem državnog monopola nad opravdanim nasiljem.

Tko vas je dakle ovlastio da kažete, poput Moline, Reginaldusa, Filiutiusa, Escobara, Lessiusa i drugih: Dopusšteno je ubiti onoga tko je došao da nas ošine? (...) Vi koji ste samo pojedinci, kojom ovlašću pojedincima dajete dopuštenje da ubiju, pa čak i redovnicima? (*ibid.*)

Nemojmo prebrzo zaključiti da Pascal niječe svaku vrijednost kazuistike. Ono što on osporava jest laksizam koji, pod imenom vjerojatnosti, dopušta da ga slijedimo, ako postoji vjerojatno mišljenje nekog teologa o dvoboju, osveti, simoniji ili sodomiji, iako su druga mišljenja vjerojatnija, primjerice ona svetoga Augustina. „Vjerojatnost. Imaju nekoliko pravih načela, ali ih zloupotrebljavaju“ (451–906).

10.

Otac

Malo znamo o Pascalovoj majci, koja je umrla još dok je bio trogodišnjak. Ali njegov je otac bio značajan lik, sveprisutan, svemoćan. Pascal je poštovao autoritete, počevši s onim očevim, ali zasigurno nije bilo lako biti sin takvog oca.

Étienne Pascal (1588–1651) je bio pravnik, poreznik, matematičar i glazbenik. Kao student prava u Parizu posjećivao je odvjetnika Antoina Arnaulda (1560–1619), oca cijelog plemena iz Port-Royala: Roberta Arnaulda d'Andillyja (1589–1674, državnog savjetnika i samotnjaka iz Port-Royala, Catherine Arnauld (1590–1651), majke Angélique (1591–1661), reformatorice Port-Royala, majke Agnès (1593–1671), koja je naslijedila majku Angélique na mjestu

opaticice Port-Royal, Henrija Arnaulda, biskupa Angersa (1597–1692) i na kraju Antoinea Arnaulda (1612–1694), Velikog Arnaulda, istaknutog jansenista. Ne treba zaboraviti da su Antoine Le Maistre, prvi samotnjak iz Port-Royal, i Louis-Isaac Lemaistre de Sacy, prevoditelj *Biblije*, bili sinovi Catherine Arnauld.

Pascalovi, koji će se 1646. prikloniti jansenizmu, pripadali su istom miljeu kao Arnauldovi, bili su istaknuti fiškali, pripadnici nižeg plemstva, podrijetlom iz Auvergne, neko vrijeme potisnuti zbog reformacije, pobornici strogog katoličanstva i rigidnog morala.

Kad mu se 1623. rodio sin, Étienne Pascal bio je sudski savjetnik u Clermontu; poslije je postao drugi predsjednik suda u Montferrandu. S četrdeset tri godine, 1631, povukao se u Pariz kako bi se približio znanstvenim krugovima i obrazovao svoju djecu. Nakon što je 1638. prosvjedovao protiv smanjenja svoje rente u gradu Parizu, morao se povući iz javnosti, ali ga je od tamnice potom spasila njegova kći Jacqueline, čiji je pjesnički talent obitelji ponovno osvojio naklonost kardinala Richelieua. Stupivši u kardinalovu službu, 1640. postao je kraljev povjerenik za ubiranje poreza u Rouenu, bogatoj i pobijeđenoj pokrajini – a u toj se aktivnosti i

prostaštvo karakterizira pironovce, a također i epikurejce i bez sumnje libertince, koji postaju jednaki životinjama:

Jedni su se htjeli odreći nagona i postati bogovi, drugi su htjeli odustati od razuma i postati surove životinje (29–410).

Međutim ni jedni ni drugi nisu uspjeli osloboditi se bilo nagona, bilo razuma. Jer čovjek je nepopravljivo između.

Ne treba se čuditi, govori dalje Pascal, što se taj muškarac koji je upravo izgubio ženu i sina jedinca zabavlja igranjem ili lovom, „sav je zauzet i sav se utopio u brizi kako da uhvati zeca“, jer „ipak je on najzad samo čovjek, što znači sposoban za malo i za mnogo, za sve i za ništa, nije ni anđeo ni životinja, nego čovjek“ (453–522). Važna riječ ovdje je *sposoban*, sposoban za malo ali i za mnogo, za ništa ali i za sve.

Pascal satire čovjeka, ali ga i podiže, jer u njemu ostaje trag njegove prvotne naravi:

Čovjekova je veličina velika jer zna da je bijedan. Stablo ne pozna svoje bijede. Stoga je bijedan onaj koji zna da je bijedan; ali je on i velik zato što zna da je bijedan (146–114).

Krenimo dalje: dvije proturječne mogućnosti, anđeo i životinja, stoicizam i pironizam, svode se na isto. Pascal u svojoj torbi ima više dijalektičkih obrata, više preokreta iz za u protiv, i njihovih nadilaženja:

Čovjek nije ni anđeo ni životinja, ali nesreća je u tome da onaj tko želi biti anđeo postaje životinja (557–678).

Misao podsjeća na moralnu maksimu i kao takva je i primljena: oholi će biti satrti, a pad je pravedna kazna za oholost.

Ali ta rečenica u *Mislima* ima ponajprije teološki smisao: htjeti biti anđeo znači stremiti jednoj višoj prirodi u hijerarhiji stvorenja. Takvim umišljajem, čovjek koji ne priznaje iskonski grijeh još se više udaljuje od Boga, a to ga dodatno unizuje, približava životinji. Ako čovjek ne priznaje svoju bijedu, zanemaruje proturječnost svoje dvostruke naravi i priznaje samo svoju veličinu, tad postaje još bjedniji. Na taj način, odbijajući Božju dominaciju, „čovjek je danas postao sličan životinjama“ (182–149).

Ni drugi krak alternative nije ništa bolji, jer pironovci i epikurejci

32.

„Tko je to ja?“

Mrsko je ovo ja. Vi ga, Mittone, prikrivate, ali ga zato ne ukidate. Zbog toga ste uvijek mrski (494–597).

Pascal se obraća Damienu Mittonu, svome prijatelju libertincu, teoretičaru čestitosti. Ona prikriva „ja“, samoljublje, ali ga ne poništava. Pascal je grub prema svome prijatelju: „mrski ste unatoč svom altruizmu“. Čestit čovjek je licemjer: zahvaljujući njegovoj ljudskoj ugladenosti, njegovo „ja“ nije „središte svega“, ali samo kršćanska pobožnost može samoljublje pretvoriti u milosrđe.

Ali „ja“ se u *Mislima* ne poistovjećuje uvijek sa samoljubljem:

Osjećam da sam mogao i ne biti, jer se ja sastoji u mojoj misli. Dakle ja koji mislim ne bih uopće

postojao da je moja majka bila ubijena prije nego što je u mene udahnut život. Prema tome, ja nisam neko nužno biće (167–135).

Upotreba *ja* u imeničkom obliku u francuskom jeziku je prilično nova. Nalazimo je kod Descartesa, a ovaj fragment iz *Misli* podsjeća na drugu *Meditaciju*: „Možda bi se dogodilo, kad bih prestao misliti, da bih istodobno prestao biti ili postojati.“ Pascal pak ustraje u neizvjesnosti toga „ja“. Tome „ja“ nedostaje nužnost, suština, a prirodna filozofija nije u stanju opravdati njegovo postojanje.

Jedan drugi paradoksalni fragment *Misli* naslovljen je upravo: „Tko je to ja?“:

Netko se postavio na prozor da vidi prolaznike. Ako ja ovuda prođem, mogu li reći da se on postavio na prozor zato da mene vidi? Ne, jer ne misli posebno na mene. Ali, ljubi li zaista onaj koji nekoga ljubi zbog njegove ljepote? Ne, jer će crne kozice, koje unište ljepotu ne uništavajući osobu, ohladiti njegovu ljubav (567–688).

Zna se da je lice Pascalove ljubljene sestre Jacqueline nagrđeno vodenim kozicama kad je imala trinaest godina. Ali ponajprije se misli

na stranicu iz *Meditacija* o ljudima koji prolaze ulicom. Kako saznati, pita Descartes, je li oblik koji prolazi pod šeširovom čovjek ili automat? Pascal se drukčije poslužio tim prizorom. On se ne pita jesu li, za promatrača, prolaznici doista ljudi, nego čeka li čovjek na prozoru *mene*.

To „ja“ ovdje više ne znači samoljublje, nego ono što razlikuje jednog pojedinca, ono što ga čini osobom. U okviru prirodne filozofije, „ja“ je nedvojbena stvarnost, koju neposredno osjećamo, ali ta je stvarnost nerazumljiva. Svaki čovjek jest osoba, ali je ta osoba neodrediva.

Nemojmo izvrtati smisao: Pascal ne drži da „ja“ ne postoji, nego smatra da je nemoguće odrediti bit svakog „ja“. „Ja“ nije ni supstanca ni slučajnost. Ljubav koju osjećamo prema nekome neodvojiva je od njegove ljepote, a ako ta ljepota nestane, tvrdi Pascal, ljubav propada. Što znači voljeti, ako volimo zbog ljepote i ako je ljepota slučajnost? To znači da predmet ljubavi nije bila bit druge osobe. „Ja“ je nepristupačno, to je ona tajanstvena jedinstvenost duše čija nam je neposredna izvjesnost međutim poznata.

To pitanje opsjeda Pascala:

i vakuumu. Distinkcija je to između fizike i geometrije, područja za koja Pascal iz iskustva zna da se u njima njegov duh različito očituje.

U drugom fragmentu Pascal suprotstavlja duh geometrije s njegovim „opipljivim načelima, koja su međutim daleko od opće upotrebe“, tankoćutnom duhu, čija su „načela u općoj upotrebi i pred očima cijelog svijeta“, ali „toliko slobodna i u tako velikom broju, da je gotovo nemoguće da nam neko od njih ne promakne“ (670–512).

Valja spriječiti još jedan nesporazum: uvijek je riječ o postavljanju načela i izvlačenju posljedica iz njih. Tankoćutni duh dakle ne treba brkati sa srcem, koje je za Pascala instinkt za osnovna načela (vrijeme, prostor, brojeve). Pascal zapravo tvrdi kako za ta dva duha, ili tri, načela nisu istoga stupnja: za ispravan duh ona su jednostavna; za geometrijski duh, ona su jasno definirana, ali brojna i neuobičajena; za tankoćutni duh, ona su poznata, ali brojna i osjetljiva.

U posljednjem slučaju:

Njih jedva vidimo, više ih osjećamo no što ih vidimo; to su tako tanane i tako brojne stvari da je potrebno imati vrlo istančano i oštro osjetilo kako bi

se osjetile i kako bi se ispravno i točno prosuđivalo prema tom osjećanju. Njih najčešće ne možemo po redu dokazivati kao u geometriji, jer njihova načela ne spoznajemo na isti način i jer bi to bio beskonačan pothvat. Stvar treba sagledati odjednom, jednim jednim pogledom, a ne postupnim rasuđivanjem, barem do izvjesnog stupnja (*ibid.*).

Tankoćutni duh rasuđuje „tiho, prirodno i bez izvještačenosti“. Budući da je „navikao suditi nakon samo jednog pogleda“ – zahvaljujući svojoj intuiciji – etape njegova razmišljanja nisu eksplicitne, nego je riječ o rasuđivanju kao kod geometrijskog duha. Njegova načela proizlaze iz opće upotrebe, iz svijeta; njegovo je područje život, poznavanje čovjeka koje zahtijeva drukčije sposobnosti od onih koje ima fizičar ili matematičar. Tankoćutni duh je duh moraliziranja. „Ali neispravni duhovi nisu nikada ni tankoćutni ni geometrijski“ (*ibid.*), dodaje Pascal.

Pascal ustraje u razlici između tankoćutnih i geometrijskih duhova. Budući da su tražene sposobnosti različite, „rijetko se događa da geometrijski budu tankoćutni, a da tankoćutni budu geometrijski“; geometrijski duhovi koji se žele baviti tankoćutnim stvarima ispadaju